

РЕЗЮМЕ

Л. І. Гриценко. Із досвіду роботи А. С. Макаренка з неповнолітніми правопорушниками.

У статті розглядаються погляди і досвід А. С. Макаренка на причини девіантної поведінки підлітків та організацію педагогічної роботи з ними. Головна ідея видатного педагога полягає в тому, що з правопорушниками треба працювати так само, як зі звичайними дітьми, створюючи здорове соціально-педагогічне середовище, а саме: виховний колектив. Вирішальне значення при цьому мають формування у вихованців нової моральної мотивації та налагодження конструктивних позитивних відносин вихованців із навколишнім середовищем.

Ключові слова: соціальне середовище, девіантна поведінка, правопорушники, мотивація, стосунки, колектив.

SUMMARY

L. Grytsenko. Makarenko's experience with juvenile delinquents.

The article examines the Makarenko's views and experiences on the causes of deviant behavior among adolescents and organization of educational work with them. The main idea of an outstanding teacher is that delinquents should work the same way as with ordinary children, creating a healthy social and educational environment, namely the educational team. The forming of new moral motivation and establishing the constructive positive relationships with pupils and environment plays an important role in up-bringing.

Key words: social environment, deviant behavior, delinquents, motivation, relationships, team.

УДК 929-051:376.58.035(045) А. С. Макаренко

Ж. В. Лук'янчук

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А. С. МАКАРЕНКА ЯК ОСНОВА ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВАННЯ ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ДІТЕЙ

У статті проаналізовано основні педагогічні ідеї А. С. Макаренка щодо мети виховання, організації діяльності дитячого колективу, ролі дисципліни як результату перевиховання важковиховуваних дітей. Розглянуто такі основні методи виховного впливу через учнівський колектив, як покарання та заохочення. А також проаналізовано основні парадигми методики паралельної педагогічної дії. Зроблено висновки щодо доцільності використання виховної системи великого педагога в процесі створення середовища, оптимальних умов превентивного впливу на важковиховуваних дітей.

Ключові слова: превентивне виховання, перевиховання, реабілітація, важка дитина, колектив, дисципліна, покарання, методика паралельної педагогічної дії.

Постановка проблеми. Соціально-економічні та політичні проблеми в суспільстві спричиняють складне матеріальне становище населення України, що негативно позначається на вихованні дітей, зумовлюючи зростання кількості правопорушень, жорстокості та агресивності, аморальності, злочинності, алкоголізму, наркоманії серед учнівської молоді. Саме тому особливої актуальності набувають проблеми превентивного виховання. У розв'язанні проблем, пов'язаних з попередженням негативних проявів поведінки школярів, ми вважаємо необхідним звернутися до педагогічної спадщини А. С. Макаренка, котра увійшла в світову історію педагогічної думки наріжним каменем теорії виховання.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблема превентивного виховання є предметом дослідження Л. П. Волинець, С. Г. Немченко, В. М. Оржеховської, В. М. Приходька та інших українських педагогів. Згадані науковці у працях посилаються на педагогічну спадщину А. С. Макаренка.

Мета статті – проаналізувати основні педагогічні ідеї А. С. Макаренка щодо превентивного виховання важковиховуваних дітей.

Виклад основного матеріалу. Багато корисного для вирішення проблеми важковиховуваності зробив А. С. Макаренко. Великий педагог говорив так: «Важка дитина – це просто неправильно вихована дитина» [1, 59]. Причинами появи таких дітей А. С. Макаренко вважав недоліки сімейного виховання та ненормально сформовані стосунки між дітьми й дорослими в сім'ї та школі. Реабілітація, перевиховання, на думку педагога, не завжди може допомогти. «Дуже часто бувають такі випадки, коли сім'я вже ніяк не може впоратися з труднощами перевиховання..., і колонія нічого вдіяти не може, і виходить в життя людина не зовсім правильна» [4, 236]. Навіть саму суть успішної реабілітації А. С. Макаренко критикує: «Ніхто не хоче підрахувати, скільки усе-таки втратили. Якби цю людину із самого початку правильно виховували, вона більше взяла би від життя, вона вийшла би в життя ще сильнішою, більш підготовленою, а виходить, і більш щасливою» [4, 237]. З цих слів ми можемо зробити висновок, що педагог-новатор свого часу говорив про превіацію негативних проявів поведінки дітей, стверджуючи, що «виховати дитину правильно і нормально набагато легше, ніж перевиховувати...» [4, 235].

Превентивне виховання – комплексний цілеспрямований вплив на особистість у процесі її активної динамічної взаємодії із соціальними інституціями, спрямований на фізичний, психічний, духовний, соціальний розвиток особистості, вироблення в неї імунітету до негативних явищ соціального середовища, профілактику й корекцію асоціальних проявів у поведінці дітей та молоді.

Система превентивного виховання забезпечується заходами, спрямованими на попередження, подолання відхилень у поведінці школярів, їх асоціальної, неморальної поведінки, а саме: правопорушень (агресії, крадіжок, брехні, що призводять до криміналу); екологічної грубості і егоцентризму; поганих звичок (алкоголізму, наркоманії, тютюнопаління, токсикоманії); статевих порушень та їх наслідків (статевої розбещеності, венеричних хвороб та СНІДу, статевого насильства); важких психологічних та психічних станів з наслідками (депресії, імпульсивності, агресивності, загострення психопатичних тенденцій) [5, 273].

Мета виховання, на думку Антона Семеновича Макаренка, впливає з наших соціальних потреб, з нашого суспільного життя. «Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, при цьому в поняття «характер» я вкладаю весь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів і внутрішньої переконливості, і політичне виховання, і знання – абсолютно всю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої повинні прагнути» [4, 45]. Особливу увагу вчений звертав на питання мети виховання в сім'ї. «Наші діти – це майбутні батьки і матері, вони також будуть вихователями своїх дітей. Наші діти повинні вирости прекрасними громадянами, хорошими батьками і матерями. Але й це не все: наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це – наші сльози, це – наша провина перед іншими людьми, перед усією країною» [1, 245].

Оскільки складниками мети превентивного виховання є, насамперед, та сукупність якостей особистості, необхідність яких визначається потребами суспільства, до таких якостей А. С. Макаренко зараховував почуття приналежності до колективу, в якому певний індивід перебуває (навчається, працює), поваги до встановлених у цьому колективі норм життєдіяльності, поведінки; відчуття рівності між членами колективу, ввічливість і взаємодовіру між його членами; здатність дотримуватись правил і норм колективістського життя; прагнення бути корисним членом колективу; прагнення бути господарником, тобто вміти організувати свою роботу, роботу інших членів колективу, а також керувати цією роботою, вміти оцінювати її результати, бути охайним, життєрадісним і постійно дбати про свій фізичний, фізіологічний і нервовий стан, дбати про оволодіння достатньою сумою знань і навичок з мови, графіки, математики, природознавства й історії. При цьому видатний педагог наголошував, що рівень вихованості в кожному із вище перерахованих станів може бути як завгодно високим залежно від індивідуальних талантів і нахилів вихованця [3, 137–138].

Ефективно виховувати і перевиховувати важких дітей, на його думку, можна лише в колективі. Фундаментом макаренківської теорії виховувального колективу є вчення про розвиток особистості. Колектив – не випадкове зібрання людей, а об'єднане спільною суспільно-цінною метою, спільною діяльністю із досягнення цієї мети, де наявні органи самоуправління і координації та існують відносини відповідальної залежності. Теорія учнівського колективу характеризується сукупністю суворо визначених і взаємообумовлених основних положень. Ці положення, з одного боку, відбивають суттєві особливості дитячого

колективу як складника суспільства, а з іншого, – поєднують принципи організації та діяльності дитячого колективу. Призначення колективу, за Макаренком, – це створення умов для всебічного розвитку кожної індивідуальності, для виховання справжніх колективістів.

Вихідною передумовою для організації колективу А. С. Макаренко вважав наявність соціально корисної діяльності. Умова успішної діяльності – правильна її організація, продумана структура, дієздатні органи колективу. Продумана структура і дієздатність органів сприяють формуванню системи визначення внутрішньокolleктивних відносин – взаєморозуміння, взаємної вимогливості, взаємодопомоги, відповідальності, солідарності, змагання, товарищескості та дружби.

А. С. Макаренко приділяв значну увагу розвитку у вихованців громадянських якостей, що простежується навіть у його роздумах про особливості роботи в колективі. Зокрема, педагог відзначав: «У перший рік я, як педагог-початківець, зробив звичайну помилку. Я звертав увагу на особу, що випадала з колективу. У мене був неправильний погляд, спрямований у найнебезпечніші місця, і я за ці небезпечні місця брався. Природно, що моєю особливою увагою користувався той, хто крав, той, хто хуліганив, хто йде проти колективу, хто хоче втекти, тобто те, що випадало з колективу.

Протягом останніх років я змінив такий тон. Я побачив, що найнебезпечнішим елементом у моїй роботі є не той, що привертає до себе мою особливу увагу, а той, хто від мене ховається.

Чому мені спала думка про це? Тому що вже зробив 15 випусків, і я стежив за цими випущеними і бачив, що багато хто з тих, яких я вважав найнебезпечнішими та поганими, в житті поведуться активно, по-радянському, іноді роблять і помилки, але загалом вони задовольняли мене цілком як продукт виховання. А ті, хто ховались від мене й були непомітні в колективі, у житті іноді поведуться зовсім як міщани: рано одружуються, заводять “сімейку”, влаштовуються з допомогою всіляких способів на роботу, з комсомолу виходять, втрачають усякий громадський обов’язок, перетворюються на сіреньких істот...» [3, 157–158].

Найбільш важкими, нечуваними проступками Антон Семенович вважав хуліганство, погану роботу в школі, злочинство, пияцтво, насильство над слабшими. У згуртованому колективі жоден з вихованців, яким би він не був малим, слабким, новим, не може бути беззахисним, відокремленим. У такому колективі діє міцний закон: ніхто не тільки не має права, а й не має можливості безкарно знущатися або робити насильство над найслабкішими членами колективу.

А. С. Макаренко стверджував, що «за правило треба взяти таке: жоден вчинок вихованців не повинен бути непомічений. У навчально-виховній частині треба постійно реєструвати всі порушення дисципліни» [3, 45]. Педагог розглядав дисципліну в колективі «не тільки як засіб виховання. Дисципліна є результатом виховного процесу, результатом, насамперед, зусиль самого колективу вихованців, проявленим у всіх сферах життя: виробничої, побутової, шкільної, культурної» [4, 178]. Дисципліна повинна бути свідомою, вона є явищем моральним і політичним. У поняття свідомої дисципліни учений вкладав не таку дисципліну, яка випливає із свідомості на основі проповіді, роз'яснення і вимоги її дотримання, а таку, яка супроводжується свідомістю, тобто цілковитим розумінням того, що таке дисципліна і для чого вона потрібна. Розглядаючи загальні способи досягнення свідомої дисципліни, А. С. Макаренко вказував, що її треба вимагати від колективу. Мету дисципліни треба ставити прямо, ясно і чітко, вона повинна бути предметом повсякденної уваги. Основою дисципліни він вважав вимогу. Без вимоги до особистості не можуть бути створені ні дисципліна, ні колектив. Вимога повинна створюватися без будь-якої теорії, у формі, що не допускає заперечень.

У тісній єдності з вимогою А. С. Макаренко розглядав проблему покарання і заохочення. Стосовно покарань він був переконаний, що там, де треба карати, там педагог не має права не покарати. Покарання – це не лише право, а й обов'язок педагога. Але покарання повинно бути справедливим, не завдавати дитині страждання, ні фізичного, ні морального. Найсуворішим покаранням було виключення з колективу. Педагог пропонував інші цікаві прийоми впливу на дитину: атака в лоб, запрошення загону на чаювання, відкладена бесіда, «метод вибуху», ігнорування вчорашнього дня, обхідний маневр, бойкот. А. С. Макаренко негативно ставився до фізичних покарань. У трудовому вихованні наставник розрізняв два взаємопов'язані складники: один – формування вмінь і навичок, інший – виховання любові і поваги до праці.

У своїх закладах А. С. Макаренко запровадив методику паралельної педагогічної дії. Сутність цієї методики полягає не в прямому впливові вихователя на особистість вихованця, а через первинний колектив, до якого цей вихованець входить. «Початковою точкою покарання є цілий колектив... Інтереси колективу...є інтересами загальними. Хто порушує ці інтереси, хто йде проти колективу, той відповідає перед колективом. Покарання є формою впливу колективу...» [3, 68]. Ця методика дозволяє зняти опір дитини виховним впливам, оскільки позиція педагога є прихованою.

А. С. Макаренко зазначав, що колектив, як і кожний його член, завжди повинен мати перспективу, ознаку життєздатності – безперервне просування вперед. Важливою умовою розвитку дитячого колективу він називав «закон руху вперед». Цей закон означає те, що виховну роботу треба будувати так, щоб неперервно росла потреба творити щось нове. У цьому зв'язку педагог розробив систему перспективних ліній, яка ставила перед вихованцями далекі і близькі цілі, дозволяла жити колективу напруженим, цілеспрямованим життям. Колектив виховує своїх членів лише тоді, коли він у навчанні, у праці реально просувається до поставленої мети, коли все його життя пронизане почуттям завтрашньої радості, що буде загострювати думки, відкривати “таємницю” насолоди працею і творчістю, боротьбою та подоланням труднощів, загартовувати волю і характер. Вона здатна зробити ледачого працелюбним, боязкого – сміливим, того, що сумнівається, – впевненим, безтурботного – відповідальним.

Ця система виглядала так: близька перспектива – віра в завтрашню радість, середня перспектива – проект колективної дії, дещо віддаленої в часі; далека перспектива – майбутнє вихованця чи майбутнє закладу.

Висновки. А. С. Макаренко щодо створення превентивно-орієнтованої системи виховання заклав і розвинув основні принципи, методи й зміст роботи з важковиховуваними підлітками, де найважливішим фактором виховної і корекційно-реабілітаційної роботи виступає створене і організоване педагогом виховне середовище, основою якого стали такі положення:

- спільна діяльність, спільні цілі, що є фундаментом колективу;
- зв'язок з іншими дитячими й дорослими колективами;
- спадкоємність і такі важливі форми її виявлення, як ритуали, традиції, ігрові елементи; естетика дисципліни і дитяче самоврядування;
- почуття захищеності й радісний мажорний тон;
- наявність перспектив розвитку, близької, середньої та дальньої, які стимулюють активність колективу і його членів;
- вихователь є центром і основним двигуном усієї системи колективних відносин.

Ми вважаємо, що виховна система великого педагога може слугувати взірцем у процесі створення середовища превентивного впливу на важковиховуваних дітей, що сприятиме:

- формуванню позитивних соціальних утворень;
- удосконаленню способу життя школяра;
- обранню ним правильної соціальної орієнтації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А. С. Книга для батьків / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1980. – 327 с.
2. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу / А. С. Макаренко // Макаренко А. С. Твори : в 7 т. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 5. – С. 7–93.
3. Макаренко А. С. Проблеми шкільного радянського виховання процесу / А. С. Макаренко // Макаренко А. С. Твори : в 7 т. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 5. – С. 97–205.
4. Макаренко А. С. Сборник сочинений : в 7 т. / А. С. Макаренко. – М. : АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – 557с.
5. Оржеховська В. М. Концепція превентивного виховання дітей і молоді / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко // Життєтворчий потенціал реабілітаційної педагогіки : роздуми над проблемою : збірник. – К., 2002. – С. 273–278.

РЕЗЮМЕ

Ж. В. Лукьянчук. Педагогическое наследие А. С. Макаренко как основа превентивного воспитания трудновоспитуемых детей.

В статье проанализированы основные педагогические идеи А. С. Макаренко о цели воспитания, организации деятельности детского коллектива, роли дисциплины как результата перевоспитания трудновоспитуемых детей. Рассмотрены такие основные методы воспитательного воздействия через ученический коллектив, как наказание и поощрение. А также проанализированы основные парадигмы методики параллельного педагогического воздействия. Сделаны выводы о целесообразности использования воспитательной системы великого педагога в процессе создания среды, оптимальных условий, превентивного воздействия на трудновоспитуемых детей.

Ключевые слова: превентивное воспитание, перевоспитание, реабилитация, трудный ребенок, коллектив, дисциплина, наказание, методика параллельного педагогического воздействия.

SUMMARY

Z. Lukyanchuk. Educational heritage of A. S. Makarenko as basis of preventive education of difficult children.

This article analyzes the pedagogical ideas of A. S. Makarenko about the purpose of education, organizing children's band, the role of discipline as a result of the intractable children. The main methods of educational influence through student team such as punishment and reward. The basic paradigms of parallel methods of teaching were analyzed. The conclusions about the appropriateness of the use of the educational system of the great teacher in the process of creating an environment, optimal conditions for a preventive effect on difficult children.

Key words: preventive education, reform, rehabilitation, difficult child, team, discipline, punishment, methods of teaching parallel action.